

Lena Sohl

*Att veta sin klass. Kvinnors
uppåtgående klassresor i
Sverige*

Bokförlaget Atlas 2014

1

Sociologen Lena Sohl försvarade sin avhandling *Att veta sin klass. Kvinnors uppåtgående klassresor i Sverige* vid Uppsala universitet den 16e maj 2014. Hon gjorde det med den äran och fick mycket beröm av opponenter, professor Diana Mulinari, Lunds universitet. Det var med all rätt för Lena Sohl har skrivit en mycket bra och nödvändig avhandling inom svensk klassforskning. Den drygt 400 sidor långa texten bygger på intervjuer med 16 kvinnor kring deras levda erfarenheter av klassmässig förflyttning, klassförtryck och nyvunna klassprivilegier. Kvinnorna i studien är födda på 1970- och 1980-talen. Avhandlingen bygger på en genuin sociologisk bildning i kombination med en teoretisk samtidighet som är imponerande. Exempelvis kan Sohls genomgång av klassbegreppet i avhandlingens tredje kapitel fungera som referenslitteratur för lång tid framöver. Kvinnornas uppåtgående klassresor fångar ett stycke svensk samtidshistoria samt utkristalliserar folkhemsideologins (socialdemokraternas) tro på och möjligheter till social mobilitet. Sohl frammanar ett svunnet folkhem och välfärdssamhälle via kvinnornas berättelser. Ett samhälle som det är lätt att bli nostalgisk över när vi idag har en före detta nazist som träder in som andre vice talman i den svenska riksdagen. Samtidigt är kanske det

svenska folkhemmet som en metafor för en annan tid, med jämlikhet och solidaritet som ledstjärnor, ibland ett sätt att dopa sig i ett svunnet rosarött skimmer. Det gör inte Lena Sohl. Hon arbetar sig metodiskt och redigt igenom teori, metod och empiri. Hon redovisar utgångspunkterna, situerar sig själv, reflekterar över maktförhållanden i intervjusituationer, följer respektfullt tätt och nära på kvinnornas biografier, det vill säga hon skriver fram en feministisk epistemologisk närvaro kring kunskapsproduktionens villkor (se speciellt sidan 81). Hon säger i och för sig inte så mycket om sin egen klassresa men vi får veta att hon delar kvinnornas erfarenheter av att själv ha gjort en uppåtgående klassresa. Det hade varit intressant om hon hade vävt in sin egen klassresa emellanåt och det kanske hade spetsat till en intressant text ytterligare men det är bara en randmarkering i det stora hela. Det är kanske sådant man får ägna sig åt senare i den akademiska karriären eller i andra former av skrivande.

Klassmässig rörlighet har det skrivits åtskilligt om, även om det lite förvånande är en relativt sentida sociologisk genre i Sverige. Lundaetnologer som Jonas Frykman och Orvar Löfgren (1979) och Lissie Åström (1986) skrev tidigt om klassresenärer. Ronny Ambjörnsson (1996) skrev om klassbytare och Mats Trondman (1994) etablerade klassresan som begrepp. I sammanhanget tycker jag att det är mycket glädjande att Lissie Åströms lågmälda etnologiska iakttagelseförmåga åter lyfts fram. Hennes tidiga studier av generation, kön och klass förtjänar verkligen att återupptäckas. Åströms avhandling om kvinnor i

tre generationer från 1986 följdes 1990 av studien "Fäder och söner: bland svenska män i tre generationer". Det var intersektionella studier långt innan begreppet fanns på kartan och till och med innan genusvetenskap fanns på kartan. Att Åström lyfts fram igen kan nog tillskrivas Sohls grundliga förhållningssätt med historisk noggrannhet i kombination med det som Boel Berner (1989) en gång beskrev som de sociografiska detaljernas nödvändighet. Kombinationen mellan teoretisk spänst och detaljernas nödvändighet kännetecknar god samhällsvetenskap enligt undertecknad och jag blir alltid lika upplyft när jag läser texter som innehåller dessa dimensioner i en vänlig och vårdad språkdräkt. Jag tycker att Sohls avhandling har de här dimensionerna även om en redigerad utgåva av avhandlingen antagligen skulle kräva att åtminstone 150 sidor skulle skäras bort för att främja läsvänligheten och få bort läströskandet.

Sohl kombinerar klassisk sociologisk teoribildning med feministiska nyorienteringar. Hon samläser Beverly Skeggs med Sara Ahmed. Ahmeds queerfenomenologi vandrar hand i hand med Bourdieus klassanalyser. Det ger förklaringar till hur normativitet arbetar parallellt på strukturell och individuell nivå. Sohl använder framförallt Ahmeds teoretiska metaforik såsom orienteringar, linjer och fotspår. Sohl skriver att hon tagit fasta på Ahmeds begrepp för att de möjliggör förståelse av levda erfarenheter i kombination med strukturer. Den här teoretiska eklekticismen fungerar alldeles utmärkt och ger en öppenhet till att förklara social reproduktion såväl som

förändring. Avhandlingens tematik är självklart intersektionell men Sohl undviker den omfattande debatten kring begreppet. Det är sympatiskt i en debatt som ibland kännetecknas av mycket snack och liten verkstad. Hon gör det istället. Hon gör en grundlig intersektionell analys utan att positionera sig i relation till den stora och omfattande diskussion som förts inom genusvetenskapen de senaste årtiondena. Det skulle hon kunnat göra och det kanske hon skall göra i framtida alster!? Hon har utan tvekan förmågan, materialet och beläsenheten för att kunna göra det. Jag skulle välkomna det.

I avhandlingar brukar jag roa mig med att hitta en mening som karaktäriserar och fångar kärnan i densamma. I Lena Sohls avhandling hittar jag den meningen på sidan 271: "Det var inte fostran till lönearbete som formade deras liv; de fostrades snarare *ut ur* lönearbete i arbetarklassen genom utbildning". Det är en sociologiskt kongenial mening. Dels refererar den till en modern sociologisk klassiker, Paul Willis (1977) studie "Learning to Labour. How working class kids get working class jobs", dels sammanfattar den individuella ambitioner och strukturella intentioner i den mest jämlika samhällsperioden i svensk historia. En period då det svenska utbildningsväsendet var inriktat på, som Magnus Dahlstedt skrivit: "att motverka kapitalismens polariserande effekter, att utjämna sociala och ekonomiska klyftor" (citat på s 29 i avhandlingen). I det här sammanhanget har kvinnors klassresor fungerat som metaforer för en bredare samhälllig förändring. Meritokratins värde och samhällets möjlighetsstrukturer signaleras så att

säga via den kvinnliga klassresan på grund av att flerfaldiga intersektioner tydliggörs via kön, klass och etnicitet. Sohl lyfter här framförallt brittisk forskning som visar på hur den metaforiken på senare tid också kommit att indikera skiftet till ett alltmer nyliberalt samhällsklimat och där den klassresan tolkas i termer av individens förutsättningar och ambitioner istället för strukturella förklaringsmodeller. Det är tankeväckande och pregnant.

Den kvinnliga fostran ut ur lönearbete har skett via duktighet, respektabilitet och utbildning, men har åtföljts av disidentifikation i nya miljöer, dåligt självförtroende och ständiga tvivel. Den normativa feminiteten har mejslats fram i dynamiken mellan dessa värden och självkritikens obarmhärtiga nakenhet. Utbildningen och välfärdssystemets betydelse är avhandlingens bärande tematik och starkaste avtryck. Det är uppenbara slutsatser men inte desto mindre viktiga att upprepa och tala om. Exempelvis är det avgiftsfria svenska universitetssystemet otroligt centralt för dessa kvinnors klassresa. I brist på kulturellt och ekonomiskt kapital är möjligheten till avgiftsfri högre utbildning en drömsk pärlport för dem som har förutsättningarna och viljan. Detta är lika aktuellt idag som det var på 1970- och 1980-talet. Den högre utbildningens löfte om social mobilitet och klassmässig rörlighet för kvinnor är idag ett globalt fenomen. I ett optimistiskt anslag tror många av oss på att den högre utbildningens massifiering och femininisering kan rubba patriarkal ordning på lång sikt. Sohls avhandling skulle kunna sättas in i det perspektivet. Det är ett mycket viktigt

perspektiv i frågor kring global social rättvisa. Om jag hade fått önska så hade jag gärna sett att Sohl kontextualiserat sin text i relation till den här samtida utvecklingen eftersom den i sak handlar om liknande drömmar och livslinjer bortanför den svenska kontexten. Jag hade också gärna sett att hon hade gjort en tydligare historisk bakgrundsteckning till den svenska välfärdsstaten, utbildningssystemet, utbildningsideal och klassmässig rörlighet. Sociala rörelser som arbetarrörelsen och frikyrkorörelsen har under hela 1900-talet burit starka demokratiska bildningsideal även om dessa rörelser varit starkt patriarkala. Den öppningen av högre utbildning som skedde på 1960-talet har med andra ord en botten i reformistiska ideal som bland annat drivits av folkhemmets pionjärrörelser. Med några sådana lätta anslag och blinkningar till andra nära relaterade teman kunde texten ha lyft bortanför avhandlingsgenrens reglerade form. Näväl, det hinns nog med när Lena Sohl tar sig an nya akademiska utmaningar. Det hoppas jag verkligen att hon gör eftersom avhandlingen lovar gott.

Ulf Mellström

Professor i genusvetenskap
Centrum för genusforskning
Karlstads universitet

Jonas von Reybekiel Trostek
Normativa aspekter av individers begreppsbildning. Hur gymnasieelever och studenter skapar och förhåller sig till idéer om genus och nation.
 Doktorsavhandlingar från Institutionen för pedagogik och didaktik 33, Stockholms universitet, 2014

Jonas von Reybekiel Trostek (JvRT) har lagt fram en sammanläggningsavhandling om normativa aspekter av unga studerandes begreppsbildning. Han ville studera hur så kallade varma faktorer kommer in i sammanhanget. *Varma faktorer*, eller representationer som JvRT kallar dem, är sådant som den studerandes egna värderingar, önskningar och hens föreställningar om omgivningens förväntningar. Kalla faktorer är ”rent” kognitiva och kan gälla exempelvis fysikaliska fakta eller matematiska begrepp (mina exempel). Enligt JvRT har forskningen om begreppsbildning hittills betraktat varma faktorer som något som existerar *före* lärandet/begreppsbildningen, som påverkar lärandet och som till och med kan förklara lärandet. JvRT undersöker i stället om varma faktorer kan ses som *en del i* begreppsbildningen.

JvRT behövde inlärningsuppgifter som kan locka fram värderingar. Hans val föll på två samhällsvetenskapliga begrepp: *genus* och *nation*. Målförståelse är det som läraren eller kursplanen avser att eleven ska lära sig. I fallet med *genus* handlar målförståelsen om att förstå kön inte endast som ett biologiskt och psykologiskt faktum

utan också som ett socialt och historiskt betingat begrepp. JvRT är inte intresserad av om eleven lär sig det som ingår i målförståelsen utan av *vad* eleven lär, oavsett lärarens/kursplanens avsikt.

I två av tre artiklar har JvRT undersökt hur gymnasieelever skapar mening om *genus*. Han intervjuade 24 elever och granskade svaren med så kallad intentionell analys utifrån en praktisk syllogism: om individen I har som mål att åstadkomma x i situationen s , och om I tror att x kan uppnås om hen i s gör y , då är det rimligt att förvänta sig att I gör y . Därmed, resonerar JvRT, kan man av att hos I i s iaktta handlingen y , dra slutsatsen att hen hade intentionen att åstadkomma x . JvRT betraktar språkliga utsagor som en typ av handling.

I den första artikeln testar JvRT en analysmodell: individens handlingar antas ha en normativ karaktär och normerna antas vara av två slag, nämligen normer för varande respektive handling. De förra delas upp i ideal-värden-”korresponderande element” och de senare i mål-medel-”trying to get” (innebörden i ”korresponderande element” och ”trying to get” hade behövt en bättre förklaring än den som JvRT ger). Modellens komponenter behöver vara i balans med varandra för meningsskapande, menar JvRT. Modellen testas i en intervju med gymnasieeleven Igor och JvRT visar, som vi strax ska se, att Igor eftersträvar denna balans.

Att modellen var användbar för sitt syfte var inte oväntat, men jag är inte säker på vad som är hönan och ägget och jag tycker att JvRT har tänjt modellen för att få data att

passa in i den. Det är dock intressant att se hur Igor förklarar skillnader mellan kvinnor och män som situationellt betingade och hur han hävdar att han själv befinner sig ovanför dessa sociala processer:

Igor: I was on a, a Feminist Day, or Women's Day, a feminist demonstration in Stockholm. Like, demonstration. I was there too, because a couple of friends attended, sort of. Then, I attended too. Then, it was, it is a bit like, people go around, yelling hate the men, hate the men, yes, like, not exactly, but, sort of. And, then you are a bit, then it is like, I do not know, only because others . . . Well, it is not my fault that the world looks like it does, you know. It is not my fault that I am a man. [. . .]

Interviewer: But, are you, are you not part of the male collective that oppresses women, including these feminists?

Igor: No, I do not see myself as someone who oppresses.

Igor förklarar sig ”genusoskyldig”: han bara råkade hamna i ett sällskap som tar ställning för kvinnor och mot män. Han ropade inte med i de feministiska slagorden. Inte heller deltar han i det generella förtryck av kvinnor som han verkar mena är en realitet. Slutligen konstaterar han att världen ser ut på ett visst sätt. Vi får inte veta exakt vilket, men däremot att Igor tar avstånd från det.

En artikel handlar om hur gymnasieelever definierar genus och hur de rättfärdigar genusrelaterade påståenden. Här en elev

som ser skillnader mellan kvinnor och män som sociala konstruktioner:

June: The same people that say that men are biologically smarter say that girls do better in school. It goes, like, in separate directions, and in that way, you can assume that it, it is just social.

Och här en ung man som är beredd att hävda att skillnaderna är biologiska:

Interviewer: If you took away all expectations, would there still be differences between guys and girls? [. . .]

Casper: There were expectations for maybe, like, seventy years ago. These do not exist anymore, I believe. Because girls can choose vehicle [fordonsprogrammet] if they want to [. . .]

Interviewer: But what do you think about that question? That if you took away all expectations, would we still be different?

Casper: Yes. I have no idea. I think that there would be a difference, I think.

Casper vacklar innan han tar ställning. Ingen av ungdomarna driver en helt biologisk linje, men merparten av dem hävdar att det biologiska och det socialt konstruerade samexisterar och att genus betingas både biologiskt/psykologiskt och historiskt/socialt.

Den tredje, och i mitt tycke intressantaste, artikeln behandlar lärarstudenter och begreppet nation. Här finns en mera precis målförståelse än när det gällde genus, nämligen sociologen Michael Billigs

teori om banal nationalism. Billig anser att den vardagliga och till synes oförargliga nationalismen, att till exempel uppfatta svenskt midsommarfirande som ett slags ”god” nationalism, utgör förutsättningen för existensen av en ”ond” nationalism, vilket Billig kallar *het nationalism*.

JvRTs teoretiska slutsats är att när individen lär sig begrepp så förhåller sig hen till ett av två normsystem, eller till båda samtidigt, och att normer i hög grad är en immanent del i begreppsbildningen. Det ena normsystemet innebär att man ser essenser och en naturlig ordning som värden och de egna handlingarna som utfall av egna intentioner. I det andra normsystemet förhåller sig individen kritisk och ifrågasättande; hen ser sociala strukturer och makt som värden, sig själv som en social varelse och de egna handlingarna som del av en tradition.

JvRT drar tyvärr få slutsatser för undervisningen. Om jag ska försöka göra det åt honom så är det att en problematiserande undervisning är värdefull och pedagogiskt effektiv. Dagens gymnasieelever och universitetsstudenter har verkligen åsikter om mycket (som universitetslärare tycker jag att de ofta har fler åsikter än fakta). Utmaningen för läraren är att låta de unga träna att perspektivera – men utan att förfalla till relativism. Genus är ett viktigt och relevant begrepp i dagens samhällsdebatt. Här har JvRT gett ett gott bidrag, även om ökad kunskap om genus inte var hans huvudsyfte. Detsamma kan sägas om begreppet nation.

Det här är en ”liten” avhandling. Genom samtliga artiklar och kappan går en

och samma teori, en och samma metod och en och samma typ av diskussion. Avhandlingen är osjälvständig i förhållande till författarens egen miljö; nästan var femte hänvisning är en referens till JvRTs handledare eller närmaste kolleger, och flera relevanta forskningsmiljöer i Norden förblir osynliga.

Det är också en starkt fokuserad och specialiserad avhandling – på gott och ont – och ett exempel på den sammanläggningsavhandling som blivit allt vanligare inom samhällsvetenskapen. Det är bra att det finns olika former för redovisning av doktorandprojekt och på så sätt är publikationsformen välkommen. Men den är inte sällan också uttryck för en tilltagande specialisering inom forskningen på bekostnad av en bredare bildning. Detta bör diskuteras mycket mer än vad som nu sker bland universitetslärare och i högskolepolitiken.

Ulla Riis

Professor emerita i pedagogik
Institutionen för pedagogik, didaktik
och utbildningsstudier
Uppsala universitet

Magdalena Raivio

Gudinnefeminister. Monica Sjöös och Starhawks berättande – subjektskonstruktion, idéinnehåll och feministiska affiniteter.
Karlstad University Studies
2014:4

Magdalena Raivios avhandling om idéinnehållet i det hon kallar gudinnefeminism, en del av de nya religiösa rörelser som brukar betecknas nyhedniska, utgår från två av rörelsens främsta teoretiker och te(a)loger: svensk/brittiska Monica Sjöo och nordamerikanska Starhawk. I en prolog till avhandlingen berättar Raivio om en uppmärksam politisk aktion för att bevara Ojnareskogen på Gotland sommaren 2012. Bland miljöaktivisterna som tog strid mot kalkbrottsindustrin återfanns Victoria, som är uttalad gudinnefeminist. I svar på ett brev från Raivio, skriver hon att både Starhawks och Sjöös texter har påverkat henne starkt och att gudinnereligositet varit avgörande för hennes politiska och feministiska engagemang. Berättelsen fångar in en viktig drivkraft i det här avhandlingsarbetet: att avvisa en feministisk historiografi som betraktar gudinnefeminism, eller annan religiös feminism, som apolitisk och verklighetsfrånvärd. Raivio tar sig en uppgift genom att med hjälp av Rosi Braidottis figurationsbegrepp identifiera den feministiska figurationen ”gudinneidentifierad feminist” eller bara ”gudinnefeminist”. Syftet är att omförhandla, och därmed återupprätta,

gudinnefeminismens plats i feministisk historieskrivning.

Den här avhandlingen är rolig att läsa. Här finns en redighet i framställningen och en klarhet i språket som gör att vi tydligt hör författarens röst genom hela läsningen - trots den något överväldigande teoriapparaten. Ett på flera plan komplext och svårhanterligt ämne behandlas på ett föredömligt sätt. Det empiriska materialet utgörs av ett urval texter av Sjöo respektive Starhawk vilka analyseras och jämförs. I svensk (och till viss del internationell) akademisk feminism är inte många bekanta med dessa texter, och Raivios arbete är en pionjärgärning. Särskilt värdefull är hennes framställning av den svenskfödda konstnären och socialistiska radikalfeministen Monica Sjöo, som levde större delen av sitt vuxna liv i Storbritannien, där hon dog 2005. Hon var under hela sin levnad aktivist i anti-imperialistiska, socialistiska, miljöpolitiska och lesbisk-feministiska grupper i båda sina hemländer. I texter och bildkonst gestaltade hon en anti-patriarkal religiös tradition baserad på Moder jord och gudinnan. Starhawk, eller Miriam Simos som var hennes ursprungliga namn, är en av grundarna av den amerikanska wiccarörelsen, och som sådan också mer beforskad. Hon är sedan decennier en nyckelfigur inom häx- och gudinnerörelsen och i likhet med Sjöo feminist och miljöpolitisk aktivist.

I sitt projekt att skriva in gudinnefeminism i feministisk historiografi tar Raivio avstamp i Clare Hemmings kritiska perspektiv på hur feminismens historia berättas. Hemmings uppmärksammande

av en tendens i feministisk teorihistoria att se nuets (poststrukturalistisk/-modern/-kolonial) teoretisering av kön som det mest utvecklade stadiet av feministiskt tänkande i skarp kontrast till ett ”då”, nämligen 1970-talets feminism som ses som ett passerat stadium, är direkt relevant för Raivios förståelse av hur gudinnefeminism marginaliserats i samma teorihistoria. Hemmings historiografiska ansats möjliggör för Raivio att diskutera gudinnefeminism som besläktad med andra feministiska positioner i 1970-talets feminism, som lesbisk kulturfeminism, ekofeminism och anarkafeminism, och sedan omförhandla dess position i förhållande till senare teoribildning. Det sker bland annat genom att påvisa paralleller (med hjälp av begreppet affiniteter) till nyare feministisk teoribildning, som postmaterialistisk och posthumanistisk ekofeminism. Raivio finner oväntade affiniteter, bland annat i en omtolkning av Donna Haraways klassiska text där gudinnor och cyborger tycks stå i motsats till varandra, eller i Karen Barads posthumanistiska syn på den icke-mänskliga naturen som en entitet med egen agens, som Raivio föreslår kan ses som besläktad med gudinnan. I de här passagerna i avhandlingen ger författaren prov på teoretisk fantasi och kreativitet, och talet om överlappningar och kontinuitet i tiden mellan feministiska positioner framstår med tydlighet. Raivios arbete utgör ett viktigt bidrag i det samtal om feministisk historiografi som pågår även i svensk kontext (till exempel i *Tidskrift för Genusvetenskap*) och ett spännande forskningsfält tycks vara på väg att formeras här.

I den del av avhandlingen där urvalet av

Sjöös och Starhawks texter analyseras i detalj hade jag dock önskat en mer empirinära framställning. Texterna hänvisas till enbart med citat av kortare stycken på originalspråket engelska, vilka inte alltid följs upp i sin helhet. Läsaren kommer därför inte riktigt nära texterna, utan får lita till att de ”figurationer” som författaren skriver fram fångar gudinnefeminismens idéinnehåll. Biografiska data om Sjöo och Starhawk används sparsamt i tolkningarna, och här önskar sig, åtminstone den här läsaren, helt enkelt mer sammanhang till både liv och text, något som också kunnat belysa skillnaderna mellan de två förgrundsfigurerna. Tolkingsstrategin kan ha att göra med att kunskapssubjektet inte är främst dessa två författare, utan gudinnefeminism som fenomen, och mer precist dess karaktär av politisk feminism. Raivio tar ställning för att inte (enbart) fokusera på frågan i vilken grad gudinnefeminism har en essentialistisk syn på kön, utan istället fråga vad som är texternas problemformulering, vilket leder till synen på samhället. I Sjöös och Starhawks texter är det inte fråga om någon mekanisk uppräknings av maktordningar, de är båda visionära utopister, upptagna av frågan om hur ett samhälle fritt från alla slag av förtryck ska skapas, och det på ett konkret sätt ända ner till förslagen på alternativa ekonomiska system, som Sjöös gåvoekonomi och Starhawks permakultur. Läsaren kan inte rimligen efter genomgången vidhålla uppfattningen att gudinnefeminister är apolitiska. Men med betoningen av det politiska, följer en underbetoning av det religiösa, och här formuleras också min viktigaste invändning. Gudinnefeminism

skiljer sig från de andra feministiska positioner Raivio diskuterar, såväl 1970-talets som de samtida, genom det religiösa inslaget, vilket i sin tur är förbundet med en hyllning av kvinnokroppens reproduktiva förmåga. Även om Raivio diskuterar gudinnan som idé och placerar in gudinnefeminister bland alternativa religiösa rörelser så ges det religiösa inslaget, såsom praktiken att använda riter som en del av förändringsarbete, liten uppmärksamhet i slutanalysen. Kanske ska det här tomrummet i boken ses som ett tecken på i vilken grad "religion" (och hyllande av kvinnokroppen) alltjämt är oberörbart i ett svenskt genusvetenskapligt sammanhang. Med utgångspunkt i de religiösa idéerna framträder, enligt min mening, andra gränsdragningar och affiniteter att utforska, som viktiga för förståelsen inte bara av gudinnefeminism: vad tillför det rituella elementet till politisk aktion och utopi? Vilka är brytpunkterna mellan sekulär och religiös feminism idag? Vilka affiniteter står att finna mellan gudinnefeminism och dagens globala feminism om vi utgår från synen på moderskap som en källa till kraft?

Lena Gemzöe

Docent i genusvetenskap
Institutionen för etnologi,
religionshistoria och genusvetenskap
Stockholms universitet